

MAAILM TÄIS VIGASID

Tahab olla följeton

MÄRT VÄLJATAGA

„Maailm täis vigasid,“ laulis 1990ndatel Terminaator: „No miks küll on see nii?“ Aga kõikide maailma vigade pärast jõuab muretseda ainult see, kellel endal elu üsna muretu. Ja isegi temal tuleb teha valik: kas muretseda kõige rohkem pruuni, punase või kollase katku, islami-, tuuma- või kliimariiski, me-teoriitide, robotite või mõne muu ohu pärast. Minul on olnud kõige kergem ennast veenda inimeselt inimesele lähtuvates ohtudes ning palju raskem inim-välistes riskides. Aga uitlev kujutlus võib ka need kirkastes värvides meie ette välja maalida ning üksikutest kildudest hakkab moodustuma sidusalt halvaen-deline pilt.

Niisiis parim viis mõne hirmu tõrjumiseks on süveneda selle asemel mõnda teise, abstraktsemasse alternatiivhirmu. Nii olengi viimasel ajal leidnud hinge-kosutust tulevikustsenaariumidest, mis kujutavad seda, kuidas robotid ja ar-vutid võtavad algul inimestelt töö üle ning lõpuks, tehisintellektiga varusta-tult, hävitavad inimsoo sootuks. See problemaatika toob tahes-tahtmata meelde lapsepõlves loetud vemmalvärsi ühest 1930ndate Meie Matsi tähtraamatust:

Uuel ajal uued moed,
masin trügib esirinda,
lehmakene nurka poeb,
lüpsab traktor, nimeks „Linda“.

Käesolev essee püüab kaaluda tõlkimise kui *Berufi* tulevikku – kas ka tõlkija-kene, kes on alles hakanud maha raputama oma „nähtamatus“ ahelaid, peab peatselt jälle nurka pugema?

2013. aasta septembris avaldasid Oxfordi majandusteadlased Carl Benedikt Frey ja Michael A. Osborne palju vastukaja pälvinud artikli „Töehõive tulevik: kuidas kompuuteriseerimine mõjutab töökohti”.¹ Selles seatakse ritta 702 USA

¹ Carl B. Frey, Michael A. Osborne. „The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation”, http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf.

Veebis leidub hulgi selle žurnalistlikke referaate, nt: Lynsey Barber. „The 10 jobs where you’re most (and least) likely to be replaced by a robot”, <http://www.cityam.com/258446/10-jobs-youre-most-and-least-likely-replaced-robot>; Hayley Peterson. „The 12 jobs most at risk of being replaced by robots”, <http://www.businessinsider.com/jobs-at-risk-of-being-replaced-by-robots-2017-3>; Arwa Mahdawi „What jobs will be around in 20 years? Read this to prepare your future”, <https://www.theguardian.com>.

ametkondades tunnustatud elukutset vastavalt (eba)töenäosusele, et arvutid, robotid ja automatiseerimine sealt inimitööjõu 2033. aastaks välja tõrjuvad. Artiklile lisatud tabeli esitsas on autorite meelest kõige vastupidavamad elukutsed, näiteks rekreatsiooniterapeudid, vaimse tervise ja narkomaaniaga tegelevad sotsiaaltöötajad, koreograafid, psühholoogid, arstid, treenerid. Viimastele kohtadele jäävad ametid, mille pidajad peaksid hakkama nüüd kiiresti ümber õppima: teleturundajad, kinnisvara- ja kindlustusmaaklerid, kellaparandajad, pangatellerid, sidetöötajad, isegi kokad ja modellid. Teleturundajate töökaotuse tõenäosust 2033. aastaks hinnatakse 99 protsendile, rekreatsiooniterapeudil (mida see ka ei tähendaks) 0,28 protsendile. Oma arvutustes on Frey ja Osborne võtnud arvesse igas elukutses vajalikku käe- ja näpuosavust (nt lambipirni keeramisel – väike, südamekirurgias – suur), tööasendi ebamugavust; mõtlemise originaalsust, kunstimeisterlikkust ning sotsiaalset intelligentsust (teiste reaktsioonide mõistmine, läbirääkimis- ja veenmisoskus, abivalmidus ja hoolitsemistahe).

Aga mitmendal kohal on ajaloo prügikasti maandujate järjekorras tõlgid, tõlkijad ja toimetajad? Olen need andmed paigutanud tabelisse, lisades veebikohast replacedbyrobot.info leitud info selle kohta, kui palju on praegu USAs nende ametitega hõivatuid ja kui palju nad aastas keskmiselt teenivad.

	asendumistöenäosus aastaks 2033	koht muude elukutsete seas	praegune arv USAs	keskmine aastapalk USAs
toimetajad (<i>Editors</i>)	5,5%	140.	97 170	66 080 USD
tõlgid ja tõlkijad (<i>Intrepreteres and Translators</i>)	38%	265.	51 350	51 260 USD
korrektorid (<i>Proofreaders and Copy Markers</i>)	84%	437.	11 430	39 600 USD

USA tööturgu silmas pidavaid arvestusi on üle kantud ka Suurbritanniale. Neis on üht-teist õpetlikku ja üht-teist kontraintuitiivset. Kui teil näiteks torud läbi jooksevad, siis ei tasu kannatlikult ootama jääda, et 2033. aastal tuleb robot, kes need ära parandab, sest Frey ja Osborne'i järgi on torumeeste robotiseerumise tõenäosus kõigest 35% – umbes samasugune nagu tõlkijail (249.–251. koht).

.....
[com/us-news/2017/jun/26/jobs-future-automation-robots-skills-creative-health](http://www.bbc.com/us-news/2017/jun/26/jobs-future-automation-robots-skills-creative-health).
 Loodud on otsingukohti, mis ametinimetuse sisestamisel annavad teada vastava töö püsimumistöenäosuse: <https://www.replacedbyrobot.info/search> ja <http://www.bbc.com/news/technology-34066941>.

Teisalt ennustavad majandusteadlased baarmenide asendumise tõenäosuseks lausa 77% – ehkki vähemalt minul on ennast raske ette kujutada robotilt *dry martini*'t tellimas isegi 16 aasta pärast. Pealegi, kas baarmen erineb siis nii palju rekreatsiooniterapeutidest?

Mis puutub tõlkijatesse, toimetajatesse ja korrektoritesse, siis niisuguste keelega seotud elukutsete puhul tuleks iseäranis arvestada sellega, et USA tööturu põhjal tehtud ennustused ei tarvitse meie oludesse sujuvalt ülekantavad olla. Õigupoolest pole päris selgegi, keda kõike Ameerikas *editor*'iks loetakse. Arvata võib, et nende seas on ajakirjanduse ja kirjastamisega seotud tegelasi, tekstide tellijaid või selekteerijaid, autorite käehoidjaid ja nõustajaid, kes teksti silumise filoloogilise tööga ei tegelegi. Replacedbyrobot.info annab sellise ametikirjelduse: „Materjalisisu planeerimine, koordineerimine ja editeerimine publitseerimiseks. Võib üle vaadata võimaliku publitseerimise ettepanekuid ja mustandeid. Sisaldab ka tehnilisi toimetajaid.” Inglise Wikipedia pakub definitsiooni: „Toimetamine on informatsiooni edastamiseks kasutatavate kirjalike, visuaalsete, kuuldeliste ja audiovisuaalsete meediumide selekteerimise ja prepareerimise protsess, mis võib sisaldada korrigeerimist, tihendamist, organiseerimist ja palju muid teisendusi kavatsusega produtseerida korrektne, järjekindel, täpne ja täielik teos.”² Samas tundub, et elukutsete loendi kategooria *editors* ei hõlma filmi-, pildi- ja muusikatoimetajaid, vaid üksnes kirjameediumiga kokkupuutuvaid tegelasi. Arvestades, et seesama Wikipedia artikkel mainib toimetaja kutsenõuete hulgas loomingu- ja inimsuhete- ja meetodialaseid oskusi, on arusaadav, miks Frey ja Osborne ennustavad sellele ametile pikka iga.

Korrektuurilugejate väljasuremise tõenäosust hinnatakse nõnda suureks küllap inglise ortograafia- ja vormistusreeglite hõlpsa algoritmistatavuse pärast ehk *spell-checker*'ite kiire täiustumise ootuses. Usun, et eesti spellerid (õigekirjakontrolliprogrammid) jäävad mõnevõrra kauem inimtööjõule alla. Spelleritega seoses meenub kadunud Ants Juske Päevalehe rubriik, kus soovitati hulgast leia: „Eerik Laidi „Papagoid”. Kirjastus Ilmamaa üllitatud kogumik koondab arheoloogi, etnoloogi ja ühiskonnateadlase artikleid ja uurimusi. Kirjutised on liigendatud kolme temaatilisse ploki: „Linnuse ehitamine”, „Papagoid” ja „Kultuurikammitsad”, lisaks Eerik Laidi teadlaseteed tutvustav artikkel Ilmar Talve sulest, viited ja saatesõna.”³ – Raamatu õige pealkiri on küll „Paopaigad” – nii loomingu- ja vea eest tuleb ilmselt tänada automatiseeritud veaparandajat. Mitte et nüüd inimkujulised korrektorid vähem vigu juurde soetaksid. Üsna tavaline on ju see, et iga 4–5 parandatud vea kohta tehakse vähemalt üks uus juurde.

² <https://en.wikipedia.org/wiki/Editing>.

³ „Ants Juske soovitab”. Eesti Päevaleht, 16.06.1997, <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/ants-juske-soovitab?id=50740817>.

Inglise füüsik ja teaduse populariseerija John Barrow on koostanud valemi, millega hinnata avastamata jäänud vigade arvu, kui vähemalt kaks korrektorit, Jüri ja Mari, on teineteisest sõltumatult tekstist üle käinud⁴:

$$\text{avastamata vead} = \frac{\text{ainult Jüri leitud vead} \times \text{ainult Mari leitud vead}}{\text{nii Jüri kui ka Mari leitud vead}}$$

Mõttekäik on lihtne: kui kaks sõltumatut korrektorit leiavad üles täpselt samad vead, siis on tõenäoline, et nad on üles leidnud kõik vead. Kui leitud vigadel ühisosa puudub, siis on korrektorid olnud lohakad ja teksti võib olla jäänud veel määramatult palju vigu. Teisisõnu, kui Jüri ja Mari leiavad üles täpselt ühesugused vead, siis jääb murru lugejasse 0 ja vastus (avastamata vigade arv) on 0. Kui Jüri ja Mari samasuguseid vigu ei leia, jääb murru nimetajasse 0 ja vastust polegi. Kui aga näiteks Jüri leiab 3 viga, mida Mari ei leia, ja Mari 4 viga, mida Jüri ei leia, ning mõlemad leiavad 6 ühesugust viga, siis võib eeldada, et avastamata on jäänud $(3 \times 4)/6 = 2$ viga. Tegelikuses on tänapäeval harv selline luksus, et mõnda teksti loeksid teineteisest sõltumatult vähemalt kaks korrektorit. Seetõttu ei oska öelda, kui palju Barrow' valemist ka päriselt toimetamistöös kasu oleks.

Aga kas pole üldse kummaline, et kirjutajate puhul peetakse nii meil kui ka mujal toimetamist – teksti silumist, nõu andmist, vigade parandamist, ühtlustamist, kontrollimist – niivõrd enesestmõistetavaks? Miks vajavad just kirjutajad säärast järelhoolet? See, et näitleja, muusiku või bussijuhi tööd toimetada ei saa, tuleneb mõistagi asjaolust, et nende teenust tarbitakse samal ajal selle tootmisega. Aga maalikunstniku, skulptori või helilooja tooteid, mis tuuakse tarbijani mõni aeg pärast valmimist, ei toimeta harilikult ju keegi. Rääkimata kingseppadest või hambaarstidest. Ehitajate töö peab vähemalt läbima ehitusjärelvalve.

Toimetaja on justkui intellektuaalset laadi koristusteenuse osutaja: majarahvas (ehitaja, tellija, omanik, elanik) pälvib oma teose eest kauni kodu vimpli, aga žüriil pole aimugi, kui palju pidi koristaja eelmisel õhtul klaasikilde, kleepuvaid plekke, ämblikuvõrke ja kärbselaipu kõrvaldama. Tõsi, mõni Beverly Hillsi koristaja on osanud oma kogemused ka kõmuajakirjanduses rahaks teha. Toimetajatele jääb aga üksnes autorite ja tõlkijate tagarääkimise rõõm ning kutse-eetika (nagu arstidelgi) kohustab ka sellega piiri pidama.

Lahusus ühelt poolt autori-tõlkija ja teisalt toimetaja vahel on üks ühiskondliku tööjaotuse ilminguid, nii nagu juurdelõikaja- ja rätsepatöö eristus. Mõlema

⁴ John D. Barrow. *Impossibility, The Limits of Science and the Science of Limits*. Oxford, 1998, lk 83.

vajalikkus on seletatav efektiivsuse ehk tööviljakusega. Korralik tõlkija peaks ju valdama ka toimetaja oskusi ja vastupidi. Kuid efektiivsus võib siis kannatada, nii et tõlkijal kulub iseenele toimetamisele rohkem tööjõudu kui kõrvalseisjast toimetajal. Samas on tõlkimine ja toimetamine ikkagi ühe ja sama tegevuse kaks aspekti, nagu on vähemalt kaks aspekti ka tõlkimistöös eneses: esiteks arusaamine ja teiseks väljendamine. Enamasti neid kaht eri isikute vahel ära ei jaotata. Küllap kuluks kahe eri töötaja – s.t arusaaja ja väljendaja – tegevuse koordineerimisele liiga palju lisaenergiat, nii et enamasti on ökonoomsem tõlkida üksi. (Mõnikord tõlgitakse siiski ka kahasse, eriti värssi, kus väljendusega suuremaid raskusi. Võib arvata, et Karl Reitav tegi ära suure osa Homerose eeposte arusaamistööst ning August Annist nende eestikeelse väljendamise tööst, samamoodi Ülo Torpats ja Ain Kaalep „Kuningas Oidipusega”. Mõni luuletõlkija tunnistab reaalse koostaja kaasautoriks, teine mitte.)

Nii nagu kirjanik on iseenda esimene kriitik, on tõlkija iseenda esimene toimetaja. Juba Rigveda ütleb, et inimhing on justkui puu, mille otsas kaks lindu: üks nokib marju (s.t kirjutab, tõlgib, tegutseb), teine vaatab pealt (kritisereib, reflekteerib). Kui need kaks funktsiooni või tegelast jäävad ühes hinges täiesti lahku, on tulemuseks skisofreenia: kriitik, toimetaja, pealtvaataja ilmneb teadvuses võõrandunud üliminana – nagu kauboi anekdootide sisemine hääl või Julian Jaynesi psühholoogiateoorias kirjaelsete tsivilisatsioonide inimesed paarituhanda aasta eest.⁵ Kui aga need funktsioonid – kaks linnukest – ei ole veel eristunud, nagu lastel, siis pigistab sisemine pealtvaataja kõikide tegutseja sammude ees silma ebakriitiliselt kinni.

Tõlkija puhul oleks hea, kui tema hinges need kaks lindu teineteisest küllaltki kaugele jääksid. Kui aga piisav distants jääb saavutamata, tuleb võtta appi toimetaja. Nii tõlkijal kui toimetajal võivad olla omad idiolektid, idiosünkraasiad, idiotismid või lihtsalt kiiksud, mida ta kõrvalt näha ei oska. Ta on kindel, et heas seltskonnas – enamasti sellises, kus tema ise on üles kasvanud – räägitakse (või kõneldakse või kõneletakse) just nõndaviisi ning igaüks saab sellisest jutust aru, ja kui ei saagi, siis on see arusaaja viga. Igal juhul oleks hea, kui toimetajal oleks teistsugune taust kui toimetataval ja ta oskaks osutada, kus lugeja ei tarvitse kirjutaja juttu mõista või peaks seda juba liiga veidraks. Probleem on niisiis oma nahast ehk vaatepunktist väljasaamises, teatava erapoole tuse või objektiivsuseni küündimises. Toimetuslike vaatepunktide paljus aga ühtlasi tasalülitab ja standardiseerib teksti, lihvib maha selle teravad nurgad.

Avangardist on veendunud, et kõik peale avangardi räägivad valesti – et standardne eesti keel on millegi tähtsa väljendamiseks kas maha jäänud ja

.....
⁵ Julian Jaynes. *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Boston, 1977.

arenemata või rikutud ja moonutatud. Populist arvab, et aritmeetiline enamus (või selle ehedalt rahvalik osa) otsustab, mis on hea ja õige ning mis halb ja vigane – kui mina mingit sõna ei tunne, siis pole sellist sõna ka olemas. Traditsionalist arvab, et õige eesti keel käibis Wiedemanni ja Karl Leetbergi või J. V. Veski ja Ernst Nurme ajal ning on hiljem ära solgitud ja solgutatud. Aga siingi võiks valitseda tööjaotus: originaalsuse, avangardsuse, eksperimentaalsuse ja keelelise misjoni püüded jäägu pigem originaalloomingusse kui tõlgetesse. Aavik, kes kasutas tõlkimist oma keeleuenduslike kiiksude levitamiseks, ei olnud hea tõlkija, ning seda pole ka need Tartu heideggerlased, kes kasutavad tõlkimist avangardse filosoferimismeediumina. Luuletõlgetes võiks eksperimentaalsus juba sallitavam olla, sest seal on tõlkimise ja originaalloomingu piir niikuinii hägune ning mõni harjumuspäratum lähenemisiis võib teenida originaali ka paremini.

1990ndatel tehti meil laulvat revolutsiooni ka keelenduses, muu hulgas tõlkimiseski. Hasso Krull eristas tollal kolme käibel olnud tõlketüüpi: 1) (toimetamislohakuse tõttu) senistest standarditest ja kirjakeelest väljunud tõlge; 2) vana tüüpi redutseeritud stiiliga ja nivelleeritud keelega toimetatud tõlge, ning 3) (enamasti filosoofiline) eksperimentaaltõlge⁶ – muidugi tagamõttega väärtustada kolmandat tüüpi teise arvel. Oleks ta aimanud, kui haruldaseks võib muutuda selline teist tüüpi toimetatud tõlge, mille stiil oli pealegi stagnaaja lõpukümnendeil enamasti eksperimentaalsem ja rikkalikum kui originaalkirjandusel! Sel keelendusrevolutsioonil oli nii poliitiline, majanduslik kui teoreetiline taust. Õigekeelsus, normeerimine, standardiseerimine seostus lämmatava totalitarismiga, millest tuli vabaneda. Uudne kommertssurve pani raamatutootjad toimetamise ja lihvimise pealt kokku hoidma. Puht-teoreetilises plaanis tõusis üles küsimus, mida üldse pidada keelehalbuseks või -veaks. Kust tuleb norm ja väärtus? Euthyphroni dilemmat parafraseerides: 1. Kas mingi keelend on grammatiline või stiilne selle pärast, et seda soosib a) eliit või b) enamus? 2. Või soosib a) eliit või b) enamus mõnda keelendit selle pärast, et see on grammatiline või stiilne? Kui 1., siis kust ammutab eliit või rahvas oma normatiivse võimu? Ja kui 2., siis kust ammutab grammatika või stiil oma normatiivse võimu? Kus lõpeb viga ja algab harjumuspäratus, ekstsentrilisus, loovus ja maitsetus? Kui näiteks kõnelejate enamus kasutab sõna „enamus“ tähenduses ‘enamik’, siis kas nii ongi õige või jääb see ikkagi veaks ja ebasoovitavuseks? Kui kõnelejate enamusele on uudis, et ÕS soovib kasutada sõna „kostuma“ ainult tähenduses ‘üles sulama, pehmenema’ ning vältida tähendust ‘kostma’, siis kumb eksib – kas ÕS või keelekasutajate enamus? Puhtdeskriptiivse lingvisti jaoks on võimatu, et mingis kollektiivis üld-

⁶ Vt manifesti „Mõtete tõlkimine“. Keel ja Kirjandus, 1998, nr 2, lk 81–85.

kasutatav keelend saaks olla viga või halb. Samas on igäihe jaoks, kes keelt reflekteerivalt kasutab, hulk käibekeelendeid, mis hakkavad lausa füüsiliselt vastu. Vikerkaar peab auasjaks asendada igal pool „muuseumite“ ja „seaduseid“ omaaegsele normile vastavate vormidega „muuseumide“ ja „seadusi“. Samas on Bertolt Brecht ütelnud:

Ka põlgus alatuse vastu
moonutab näojooni.
Ka viha ülekohtu pärast
teeb hääle kähedaks.

Sama käib ka keeleliste ja muude heade tavade vastu eksimiste kohta. Nende liialt pealetükkiv põlgamine ja osatamine – eriti kui tavad ise põhinevad üksnes keelepreestrite meelevaldial ehk traditsioonil – mõjub lõpuks niisama sündsusetult kui tava rikkumine ise. Me ju ei osuta söömakaaslase habemes ripnevale salatilehele valjusti üle terve laua, vaid teeme seda kas diskreetselt või jätame üldse osutamata. Ja mõnikord tuleb leppida sellegagi, et habemes ripnevast salatilehest saab uus mood ja lõpuks võib-olla normgi.

Igäüks, keda on toimetatud, interioriseerib osa toimetaja muudatusi ja püüab edaspidi oma senist pruuki teisendada. Kui toimetaja oli mu lausealguse *Kuid kui* asendanud paaril korral *Aga kui* ga, et vältida häälikukordust kui stiilihalbust, hakkasin ka teiste puhul *Kuid kui* sid veana tajuma ja „parandama“ – need ärritasid, torkasid silma, riivasid kõrva –, kuni avastasin kergendusega, et isegi A. H. Tammsaarel esineb mitut puhku *Kuid kui*. Järele mõeldes tundub *Aga kui* tõesti parem kui *Kuid kui*, aga viimast välja rookides ei maksa fanaatiliseks minna.

Sedalaadi stilistilised parandused lähtuvad esteetilisest normist, mida pole lihtne põhjendada ega formaliseeridagi. Mõnikord on hääliku- või sõnakordus retooriliselt üliefektne, teinekord tuleks kordamist iga hinna eest vältida. Aga katsu sa kontekste, kus kordus on hea ja kus halb, robotile arusaadavaks formaliseerida või algoritmistada!

Lisaks meeldivuse esteetilistele normidele on veel kasulikkuse normid, mis peaksid tagama arusaadavuse ja ühemõttelisuse, ning kusagile vahepeale jäävad järjekindluse või ühtluse normid – see, kas kasutada lühendi järel punkti või mitte, ei tee teksti just palju meeldivamaks või kergemini arusaadavaks, aga järjekindlus tekitab korrektse mulje ja võib-olla äratub teksti vastu respektiigi. Pealegi, igasugune varieeruvus vormis paneb kahtlustama varieeruvust sisus, näiteks kui lauserütm pärast varieerida „mõteldes“ ja „mõeldes“, võib pedantses lugejas tekkida kahtlus, et mõeldud ehk mõeldud on eri asju. Kuidas

aga norme ilma pideva ettekirjutamise ja manitsemiseta alles hoida? Normi meeldetuletamine ei tähenda veel keele muutlikkuse ignoreerimist. Normeerimise ja ettekirjutamise eesmärk on lihtsalt võidelda entroopia vastu: täna lubame „muuseumite“ ja „lõppeb“, homme tuleb juba „pensjon“ ja „inimeseid“! Kuhu me niimoodi välja jõuame! See, et ajaloo hämarusest peale on kurdunud noorte keelepruugi allakäigu üle, ei tähenda ju, et kurtnised oleksid olnud mõttetu. Pigem vastupidi: see, et ajaloo algusest peale on kurdunud pesemata nõude kuhjumise üle, ei näita nõudepesemise mõttetu.

Et aga esteetiliste normide formaliseerimine – näiteks selle määratlemine, millal on kordus hea ja millal halb – ei saa põhimõtteliselt önnestuda, siis pole keeletoimetajate asendumist robotiga vahest karta. Kuidas on aga lood tõlkijate asendamisega? Margus Ott avaldas jaanuaris oma blogis väikese postituse masintõlke teemal, mis olgu tervikuna tsiteeritud:

Kas kunagi ehk võiks masintõlge liikuda ka nõudlikumatesse valdkondadesse, tõlkimani filosoofiat, ilukirjandust, teadust? Isegi kui mitte päris asendamani inimest, siis tegemani suure hulga musta tööd tema eest ära. Masinat saaks ka ühes või teises vallas treenida, nt sööta talle sisse suurel hulgal filosoofilisi tekste, nii et ta omandab stiili elemente ja mõisteid. Samuti sööta sisse tekste erinevates keeltes, nii et klassikaliste teoste puhul oleks tal olemas suur hulk erinevaid tõlkeid, millega võrreldes ta saab omakorda oma versiooni lihvida / pakkuda välja erinevaid tõlgendusvõimalusi. Küllap ta vajaks ikkagi ülevaatajat, ja võib-olla saaks ka nii, et kui ülevaataja on algusest mingeid asju parandanud, siis masin õpiks sellestki, ja tagapool teeks järjest paremini. Niimoodi võiks ette kujutada hoopis teises mastaabis tõlketegevust, kus ühe ülevaataja käe alt võiks iga kuu mõni toekas tõlge välja tulla, lihtsamaid ja lühemaid isegi mitu. Ühe põlvkonnaga oleks kogu lääne filosoofia, ja mingi osa muustki eesti keeles olemas. Niimoodi võiks mõelda, et keeled mitte ei hääbu, vaid vastupidi, puhkevad eriti õitsele. Sama tõlkeprojekt võiks töötada ka väga väikeste või isegi väljasurnud keelte puhul – liivi, vadjä jne. Keeled globaliseerumises ei kaoks ära, vaid muutuksid läbipaistvamaks – masinad võtaksid suure osa musta tööd enda kanda, inimesed saaksid rääkida, kirjutada ja suhelda mis iganes keeles.⁷

Margus kirjeldab siin arvatavasti üsna lähedase tuleviku tehnilisi võimalusi. Juba eelmise sajandi jooksul pidi tõlkija tööviljakus päris kõvasti kasvama. Nii mõnedki peaksid oskama omast kogemusest võrrelda, kuidas on olnud tõlkida

⁷ <http://ajajalg.blogspot.com/2017/01/masintolge.html>.

pastakaga, kirjutusmasinaga, eri tekstitöötlusprogrammidega, sõnaraamatutega ja võrgusõnastikega, infot ja kontekste guugeldades jne. Imelik, et need tehnoloogilised murrangud jäävad teksti pealispinnal varju. Kindlasti on meediumi mõju sõnumile kõvasti uuritud, aga pole veel kuulnud, et keegi suudaks puhtalt teksti pinnalt otsustada, kas epigramm on kirjutatud hanesulega või mobiiltelefonis. (Milline eesti kirjanik hakkas esimesena kirjutusmasinat kasutama? Vilde?)

Tundub, et nn Baumoli needus lasub tõlkijakutse üle kaunis õrnalt. Selle terminiga tähistatakse majandusteadlase William Baumoli täheldatud tõsiasja, et töötasu tõuseb ka nendes, valdavalt intellektuaalsetes ametites, kus tööviljakus kasvab härgamisi. Mehhaniseerimise tõttu on tänase põllumehe tööviljakus sajanditaguse omast arvatavasti oma sada korda suurem, seevastu Beethoveni keelpillikvarteti mängimiseks (ja selgeksõppimiseks) kulub nüüdisajal sama palju tunde kui 19. sajandil. Kuid muusikute (nagu muudegi töötajate) reaalpalk on tollasega võrreldes kasvanud. Baumol põhjendas selle asjaoluga vajadust pidevalt suurendada riigisubsiidiume haridusse, kultuuri, tervishoidu jms sektoritesse, mille tootlikkus ei kasva samas tempos muude valdkondadega.

Oletan, et tänu tekstitöötlusprogrammidele, arvutisõnastikele ja muudele infohankeviisidele peaks tõlkija tööviljakus olema viimase 30 aasta jooksul küll väga palju suurenenud – märksa rohkem kui kirjanikel, õpetajatest rääkimata. Ja lähiajal võib oodata ees Marguse kirjeldatud hüpe, mis teeb romaani- ja filosoofiatõlkijatest hoopis toimetajad (ülevaatajad). Masinõpe selles ju seisnebki, et arvuti õpib iseene vigadest ja täiustab oma tööd. Masintõlget puudutavaid arutlusi näib praegu läbivat siiski teatav pettumus selles, et enamik lahendusi panustab statistikale, toorele arvutijõule, hiiglaslike tekstimassiivide ja sõnakontekstide võrdlemisele, ilma et sellega käiks kaasas analüütiliste instrumentide täiustumist – masinad ei analüüsi süntaksi peensusi ega tuvasta lauseliikmeid. 1980ndatel kujutati masintõlkimise tulevikku ette hoopis teisiti: teksti tõlkimisena kindlate reeglite põhjal mingisse ideaalsesse vahekeelde ja sealt edasi sihtkeelde.

Kui Frey ja Osborne oleksid andnud oma hinnangu luuletõlkija elukutse asendumistõenäosusele, olnuks see ilmselt sama väike nagu rekreatsiooniterapeudil. Näiteks kategooriale „antropoloogid ja arheoloogid“ on neil antud asendumistõenäosus 0,77% ja see amet on 39. kohal – ilmselt seetõttu, et seal on nõutav säärane mustrituvastusvõime ja kujutluslik empaatia, mida robotitel niipea pakkuda ei ole. Või vähemalt jääb inimantropoloogide ja -arheoloogide palkamine lähitulevikus odavamaks kui investeerimine vastavate oskustega robotitesse. Kuid millegipärast eeldavad Frey ja Osborne, et nõudlus antropoloogia ja arheoloogia järele lähitulevikus säilib. (Sellise ametiga inimesi on

USAs arvel 6470, keskmise aastapalgaga 66 440 USD.) Eestis võis luuletõlki mine olla vabakutselise teenistuseks veel nõukogude ajal, kui rea eest maksti rubla. Tänapäeval saab parimal juhul rea eest euro ja mehhaniseerimine pole luuletõlkija töövõljalikust kasvatanud peaaegu üldse. Parimal juhul suudan ma tõlkida soneti päevas, mis ei tagaks miinimumpalkagi.

Mäletan, kuidas 1990ndatel rääkis akadeemik Boris Tamm raadios mingi- test uue põlvkonna arvutitest, mis hakkavad tõlkima Shakespeare'i „nagu nal- ja“. Selge on see, et midagi niisugust ei juhtu – vähemalt meie silmad ei näe *häid* Shakespeare'i või Miltoni masintõlkeid. „Kaotatud paradüüs“ tuleb ümber panna loomuliku intellekti varal. Praegu aga me peame masinalt leppima näi- teks seesuguste filosoofiatõlgetega:

Originaal: „Sollte es mit dem Christenthum einmal dahin kommen, daß es aufhörte liebenswürdig zu sein (welches sich wohl zutragen könnte, wenn es statt seines sanften Geistes mit gebieterischer Autorität bewaffnet wür- de): so müßte, weil in moralischen Dingen keine Neutralität (noch weniger Koalition entgegengesetzter Principien) Statt findet, eine Abneigung und Widersetzlichkeit gegen dasselbe die herrschende Denkart der Menschen werden; und der Antichrist, der ohnehin für den Vorläufer des jüngsten Tages gehalten wird, würde sein (vermuthlich auf Furcht und Eigennutz gegründetes), obzwar kurzes Regiment anfangen: alsdann aber, weil das Christenthum allgemeine Weltreligion zu sein zwar bestimmt, aber es zu werden von dem Schicksal nicht begünstigt sein würde, das (verkehrte) Ende aller Dinge in moralischer Rücksicht eintreten.“

Google'i tõlge: „Kui te olete kunagi jõuda punkti, kus see enam armuline (mis võivad olla suvalised kui olid relvastatud asemel tema õrn vaim kõr- kasutus) kristlusega: üks oleks, sest moraalne küsimustes ei neutraalsuse (ise- gi vähem koalitsiooni vastase põhimõtte) asemel leiab vastumeelsus ja mässu sama valitsevaid hoiakuid inimesed; ja Antikristus, mis on juba peetakse eelkäija viimasel päeval, oleks (arvatavasti põhineb hirmu ja oma- kasu), kuigi lühikese Regiment alustada: siis vaid sellepärast Kristlus olema üldine maailma religiooni kindlaks määratud, kuid seal olla alates saatus ei poolda, siis (tagurpidi) sõlmida moraalne tasu lõpuks kõik asjad.“⁸

Tõlkija elukutse võib kaduda kahel põhjusel. Esiteks juba jutuks olnud või- maluse tõttu, et masin suudab suurema osa tööst ära teha ja tõlkijad muutu-

⁸ Siinkirjutaja inimtõlget vt: Immanuel Kant „Kõikide asjade lõpp“. Vikerkaar, 2017, nr 7–8, lk 89.

vad toimetajateks-ülevaatajateks. Aga tõenäolisem võimalus on hoopis see, et tõlgete turg kukub nõudluse kadumise tõttu kokku. Brauseris võib kohata igal pool petureklaame, kus imelike prillidega Marek Tartust ja Tiiu Haapsalust teatavad, et on mõne võõrkeele viie tunniga selgeks õppinud. Võib-olla osutub tänane bluff homseks tegelikkuseks, ja inimesed hakkavadki lugema kõike huviväärset originaalis, tõlkeid vajamata. Tõenäolisem on siiski see, et tekstide lugemine ise jääb üha väiksema vähemuse harrastuseks. Rahvuslus aitab küll alles hoida emakeelseid õigus- ja haldustekste, kuid ei tarvitse olla piisav jõud, et subsideerida nõudlike teooria- ja kirjandustekstide tõlkimist, mille potentsiaalne lugejaskond jääb paarisaja piiresse. Eks praegugi tuleb ju nõudlus tõlkijate tööle kolmest allikast või nende kombinatsioonidest: turg ehk inimesed, kes on valmis oma rahaga tõlkija töö kinni maksuma; erametseen(id), ning riigi toetused ja tellimused. Suuremad kirjastused võivad ka sisesubsideerimise korras bestsellerite pealt saadud kasumit vähetasuvamate tekstide tõlkimiseks ümber jagada. Kõik need nõudluse vormid võivad aegamisi kaduda – isegi ilma et seda tähele pandaks. Eestikeelse raamatu statistikast on näha, kuidas nimetuste arv oli eelmisel aastal sama mis aastal 2004 (pisut üle 4500) ja raamatute kogutrükiarv on langenud eelmise sajandi tasemele (pisut üle 3 miljoni). Tõlkeid ilmus mullu 1444 nimetust, vähem kui 2006. aastal. Aastad 2007 ja 2008 jäävad kõikvõimalike näitajate tipuks.⁹

21. sajand võibki osutada keelelisuse ületamise sajandiks, nii nagu 20. sajand oli keele sajand. Kui palju energiat, mõtet ja (otseses mõttes) püssirohtu kulutati 19. ja 20. sajandil keele peale – kõik need keelelised pöörded, ärkamised ja sõjad mõne šiboleti pärast. Seevastu vanemate aegade reisikirju lugedes võib jääda mulje, nagu maadeavastajatel keeleprobleeme polnukski ja suhtlus käinuks otsekui telepaatiliselt. Muidugi misjonärid ja retoorikud on ikka keele peale mõtelnud, aga eksistentsiaalne probleem sai keelest alles 20. sajandil.

Kuid võtkem eelduseks Margus Oti tulevikustsenaarium: tõlkijate tööviljakus kasvab, kõik väärtuslik tõlgitakse kõikidesse keeltesse ja väikekeeled puhkevad õide – seda isegi siis, kui nende kõnelejad surevad välja. Selleks, et Kanti liivi või vadja keelde tõlkida, ei ole ju põhimõtteliselt ühtegi liivlast ega vadjalast tarvis. Selline võib-olla ongi see kaugem tulevik, mille eest visionäärid hoiatavad: masin ehk tehisintellekt trügib esirinda ja inimene poeb nurka, kuni lõpuks kõrvaldatakse. Arvutimees ja investor Jaan Tallinn on kulutanud oma isiklikku raha, et sellist eksistentsiaalset riski uuritaks ja selle vastu valmistutaks.¹⁰ Eriti sugestiivse samas stiilis pildi maalib Iisraeli ajaloolane Yuval

⁹ Vt <http://www.nlib.ee/trukitoodangu-statistika/>.

¹⁰ Vt intervjuud „Enne kui masin ületab inimest“, Vikerkaar, 2017, nr 7–8, lk 157–172, <http://www.vikerkaar.ee/archives/21728>. Vt ka Bruno Möldri intervjuud Huw

Noah Harari, kelle raamat „Sapiens. Inimkonna lühiajalugu” ilmus mullu ka eesti keeles (Anu Põldsami tõlge väärinuks auhinnanominatsiooni). Nüüd on Harari valmis saanud järjega „Homo deus. Tuleviku lühiajalugu”¹¹, mis on justkui Francis Fukuyama „Ajaloos lõpu ja viimase inimese” järg steroididel. 21. sajandi tehnikaimed võivad tagada inimese eluea kasvu 150 aastale, arvab Harari. Aga sellega koos toimub protsess, mida ta nimetab suureks lahtihaakimiseks (*Great Decoupling*) – intelligentsus ja teadvus, mis on seni enam-vähem koos käinud, lähevad oma teed. Masin muutub targaks, aga teadvust – seda erilist tunnet, kuidas oleks midagi olla, tunda ja kogeda – ta arvatavasti ei omanda. Inimene seevastu jääb ikka tundma, nautima ja kannatama, ning talle tagatulesid näitavatele nutikatele masinatele järele lehvitama. Inimene kaotab oma majandusliku ja sõjalise väärtuse, süsteem ei vaja enam tema tööd, higi, verd ja pisaraid. Üürikesel üleminekuajal toimub inimkonna sees kihistumine: väikene eliit algoritme omavaid ja haldavaid *Übermensch*’e koondab enda kätte kogu võimu ja rikkuse. Lõpuks aga haarab Süsteem ohjad ka üliinimeste käest. Selle „singulaarsuspunkti” pärast eksistentsiaalsete riskide uurijad muretsevadki ja püüavad välja nuputada viise, kuidas meid asendav tehisintellekt saaks võimalikult healoomuline ega asuks meid kohe maha nootima. Kuigi filosoofid, nagu Hume, on ammu arvanud, et puhas intellekt poleks ilma kirgedega abita võimeline sõrmegi liigutama, eeldavad visionäärid ilmselt, et tehisintellekt saab inimprogrammeerijatelt möödapääsmatult kaasa ka mingid kired ja meile on jäänud veel ainult natuke aega hoolitseda selle eest, et temas jääksid domineerima pigem säärased pahed nagu laiskus ja edevus selliste üle nagu ahnus ja viha.

Mind isiklikult hirmutab masina ülemvalitsusest rohkem üleminekuaja *Übermensch*’ide oma, samuti küsimus, millist rakendust jõude jäävatele inimestele leida. See küsimus pole uus, sellest pajatab üks J. M. Keynesi hurmav ja üldjoontes optimistlik esse 1930. aastast.¹² Paadunud esteedina arvas Keynes: „Usinad sihikindlad rahategijad võivad kanda meid kõiki endaga majandusliku külluse rüppe. Aga üksnes need, kes suudavad elus hoida ja suurema täiuseni kultiveerida *elamise kunsti* ennast ega pea end elatusvahendite eest müüma, on võimelised seda küllust nautima, kui see saabub. ... Vahepeal aga ei teeks paha hakata oma saatuse jaoks vaikselt ettevalmistusi tegema, innustades ja katsetades *elamise kunste* samavõrd nagu eesmärgipäraseid tegevusi.” (Minu rõhutused. M. V.)

Price’iga „Pragmatismist „eksistentsialismi””, Sirp, 02.09.2016, <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/pragmatismist-eksistentsialismi/>.

¹¹ Yuval Noah Harari. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. London, 2016.

¹² „Meie lastelaste majanduslikud võimalused”, *Vikerkaar*, 2013, nr 7–8, lk 108–115, <http://www.vikerkaar.ee/archives/287>.

Harari seevastu küsib retooriliselt: „Kui inimkond omandab tohutud uued väed ja kui nälja, haiguste ja sõja ähvardus on viimaks tõrjutud, siis mida me endaga peale hakkame? Mida teevad siis päevast päeva teadlased, investeerijad, pankurid ja presidendid? Kas kirjutavad luuletusi?“ (Miks ka mitte, tahaks vastata.) Inimesed peavad midagi tegema või muidu nad lähevad hulluks. Kas nad avastavad endale kunstide rõõmud – nagu arvas Keynes? Harari meelet leiavad „kasutatud massid“ endale pigem rakendust šoplemisses, droogides, arvutimängudes ja virtuaalreaalsuses.

Aga nõukogude ajal oli nende küsimustega tegelemiseks ju lausa omaette teadusharu: teaduslik kommunism. Oma ülikooliõpingutel ma selle aineni ei jõudnud, sest ajad muutusid ja selle õpetamine lõppes. Mõned õppejõud peaksid aga praegugi veel elus ja terved olema. Miks mitte küsida nende käest? Lõppude lõpuks on siiski päris tugev šanss, et meie silmad tehisintellekti näha ei saagi, nii nagu jäi saabumata ka kommunism. Sestap valigem ohtude menüüst mõni järgmine ning arutlegem edaspidi näiteks selle üle, mis saab tõlkimisest kui elukutsesest globaalse kalifaadi või pruuni katku saabudes.